

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

*В. Б. Береговий (Київ)***КИПРІАН КАРФАГЕНСЬКИЙ ТА ПИТАННЯ ЖІНКИ
У РАННІЙ ЦЕРКВІ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

Християнська церква донікейського періоду формувалася у Римській державі, увібравши у себе законодавчі, культурно-соціальні та естетичні елементи античного світу. Неминучий вплив на формування ранньоцерковної думки щодо жінок дала також юдейська та, відповідно, Старозавітня традиція. Тому, питання жінки у ранній церкві не може ґрунтуватися на якомусь єдиному панівному твердженні, яке було притаманне для всіх християнських еклесій різних регіонів імперії. Згідно з цим, існує потреба у конкретному розгляді ставлення до жінки у тих дособорних Отців Церкви, які це питання порушували та залишили по собі можливу для дослідження письмову спадщину.

Загалом, як відомо римське законодавство чітко розрізняло стать¹. Так, жінка була юридичною особою, однак право глави сім'ї (*pater familias*), можливість публічної та політичної діяльності належало чоловікам. У більш складній для однозначного розуміння римській релігії та всіх пов'язаних із нею язичницьких практиках панівною була також чоловіча місія. Представниці жіночого роду допускалися до релігійного церемоніалу, однак виконували більш обмежені та чітко регламентовані традицією функції (наприклад весталки, для яких було обов'язково не мати чоловіка). Загалом, подібне ставлення до жінок обґрунтовувалося твердженнями відомими багатьом римським юристам про слабкість жіночого роду (*imbecillitas mentis*) та непостійності їхнього характеру (*infirmitas sexus*)².

Вищезгадане не заперечувало того факту, що античний світ Римської держави давав можливість існувати заможним римським матронам та цілком незалежним чи з формальним опікунством жінкам. Весь цей частково неоднозначний комплекс ставлення до жінки тієї епохи не міг не вплинути на формування і ранньоцерковної думки, генеза якої невідривно пов'язана з античним світом.

Загалом, як відомо, з початку християнської проповіді та формування місцевих християнських громад у ранній церкві формується особливий статус для жінок – інститут вдівства. Соціальні устави римського суспільства спонукали вдову одружуватися повторно, знаходячи собі законного опікуна у лиці чоловіка. Євангельський світогляд у питанні шлюбу відрізнявся від традиційних римських норм та не заохочував жінок виходити заміж повторно, присвячуючи таким чином подальше безшлюбне життя у відданості та

вірності служінню Христу. Вдови, які не виходили заміж, бралися під опіку християнської громади й вивищувалися у статусі. Про важливість статусу вдови згадує ще апостол Павло³. З розвитком донікейської церкви статус вдів більше інституалізувався. У листі Корнелія єпископа Римського до Фабія Антіохійського повідомляється, що У 251 р. Р. Х., окрім членів духовенства, церква підтримувала тисячу п'ятсот вдів, сиріт і бідних⁴. Відповідно до цього, бачимо, що вдови перебували під опікою християнської громади. По мірі того, як започатковувалася шанобливість вдів, церква вивищувала також саме поняття цноти та celibату, яке щодо жінок кристалізувалося у статус дівства. Радше за все, формування подібної думки бралася ще з порад апостола Павла: «Безшлюбним та вдовам кажу: добре їм залишатися, як я. Але якщо не *можуть* стримуватися, нехай одружуються, бо краще одружитися, ніж розпалюватися»⁵. Тобто, апостол у першочерговій християнській проповіді своєю порадою вивищує та надає авторитет життю у стриманні до шлюбу, даючи за можливість прикладу власний досвід, що стало наріжним каменем для формування подібної доктрини⁶.

На момент діяльності Кипріяна Карфагенського у середині III ст. Р. Х. у церкві африканської провінції, поняття дівства та дівочтва ми зустрічаємо вже чітко сформованими. Щонайменше, це прослідковується у самому трактаті Кипріяна, метою якого є звернення до дів церкви та настанови до їх правильного поведіння⁷.

Насамперед, підмітимо, що перед Кипріаном подібне питання про одяг жінок та дівство порушував десятиліттями раніше християнський апологет та його земляк Тертуліан. Тобто, радше за все, Кипріан як єпископ тільки продовжує звертати увагу на внутрішньоцерковні проблеми та питання, які вже існували і до нього. Важливим тут є зрозуміти саму суть цього звернення.

Основний зміст праці полягає у порадах дівам бути стриманими: не фарбувати волосся, не наносити рум'янець на щоки та не змінювати природної краси, даної Творцем. Також Кипріан засуджує спільні відвідування жінками (тут мається на увазі дівами) та чоловіками лазні, адже це збуджуватиме осіб чоловічої статі дивитися на нагі тіла жінок. На нашу думку, є очевидним, що ці поради були сказані не просто так, а як реакція на те зловживання, яке почало відбуватися всередині християнської громади. Адже сам єпископ Карфагену наголошує не про заборону відвідування бань, а про ті практики, які існували в античному язичницькому світі, проте не могли бути доречними для плекання нового християнського світогляду з його раннім заохоченням до цноти та стриманості. Так, єпископ

відмічає: «Ходить у лазні тільки зі своєю статтю, тобто з жінками, яких спільне з вами омивання безпечне для вашої цнотливості, тікайте безсоромних весільних свят і хтивих бенкетів, на яких бути вам згубно»⁸.

Загальновідомо, що за нормами римського законодавства дівчина могла виходити заміж від 12 років. Чим дівчина ставала старшою, тим більше традиційне суспільство спонукало її до заміжжя. Potestas батька як глави сім'ї замінювалася опікою та владою чоловіка. Римське суспільство не заохочувало молодих людей до celibату. Однак, як зазначалося, до незаміжжя цілком прихильно ставилися донікейська церква. І жінки, які ставали на цей шлях, йдучи фактично у розріз з нормами тогочасного суспільства, входили під опіку церкви. Звернімо увагу, що цю тезу підкреслюють самі слова Кипріяна, риторика якого звернена у доволі патерналістичному дусі: «Отож, діви, послухайте мене, як отця; послухайте, прошу і благаю вас, мене, що побуюється за вас і тому подає вам добрі поради; послухайте того, який без хитрості піклується про ваше благо і вашу користь»⁹.

З вищенаведеного прикладу, ми формуємо думку, що ранньохристиянські еклесії, даючи новий духовний світогляд членам громади, однаково діяли у рамках зведених античним суспільством по відношенню до жіноцтва. Якщо жінки-християнки робили вибір не на користь шлюбу та влади чоловіка і отця сімейства, то цим pater familias у ментальному значенні ставав єпископ та сама церква, що пильнувала за поведінкою та етосом жінок у ній. Більше того, Кипріан, даючи настанови дівам, зауважує, що у конкретних порадах звертається до всіх жінок. Поняття disciplina, що є запорукою правильного життя, чим і розпочинає своє звернення Кипріан, не є нововведенням ранньої церкви по відношенню до жінок. Стриманість та додержання етикету цілком природня порада загалом жінкам того часу. Як відомо, у республіканський час, чоловік міг розвестися з дружиною через те, що та виходила на публіку з непокритою головою¹⁰. Тому, порада апостола Павла про те, що жінка має бути з покритою головою, виходила якраз-таки з світогляду римського громадянина. Донікейські патристи, як-от Кипріан, покладаючись на апостольські поради та будучи самі чоловіками Римської імперії, багато в чому трактували євангельську проповідь у векторі саме античного ставлення до жінки, яка, бажаючи мати шанований статус, має бути вірною, стриманою, не піддаватися спокусі пишних нарядів та зовнішніх косметичних прикрас.

Отже, оскільки рання церква формувалася на території Римської імперії, то античні та традиційні римські погляди мали

неминучий відбиток на комплексі питань соціальної життєдіяльності церкви. Це стосувалося і питання статусу жінки. У ранній церкві жінки-християнки могли набути особливого статусу, входячи до кола дів або будучи вдовами без повторного заміжжя. Християнські громади брали таких жінок під опіку. Кипріан Карфагенський у III ст. звертає особливу увагу на дів, яким дає цілу низку порад бути стриманими у вбранні, поведінці та зовнішньому вигляді. Деякі з цих порад, єпископ зауважує, що дає також всім жінкам. Риторика єпископа та практичність цих порад є синтезом нового християнського світогляду та панівних римських традицій з порадами жінкам бути поміркованими у нарядах та прикрашенні свого зовнішнього вигляду.

Перспективами подальшого дослідження може бути розширення та деталізація діяльності єпископа Кипріана Карфагенського у питанні жінок у ранній церкві та оформлення цього дослідження у фахову наукову статтю на базі написаних тез.

---

¹ История женщин на Западе - в 5-ти томах. Том 1. От древних богинь до христианских святых. Под общ. ред. Ж. Дюби и М. Перро; под ред. П. Шмитт Пантель; науч. ред. перевода Н. Л. Пушкарева. СПб., 2014. С. 111.

² Ibid. С. 109.

³ До Тим. V. 3-11.

⁴ Verdon, M. (1988). Virgins and Widows: European Kinship and Early Christianity. *Man*, 23(3), 488-505. P. 495.

⁵ I Кф. VII. 8-10.

⁶ Castelli, E. (1986). Virginitiy and Its Meaning for Women's Sexuality in Early Christianity. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 2(1), 61-88. P. 68.

⁷ Кипр. Карф. «Про одяг дів» (De habitu virginum).

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ История женщин на Западе. С. 329.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіусак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518